

УДК 39(=161.2):[677.074+664.66]

Людмила ГЕРУС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5931-3816>

ХЛІБ І ТКАНИНА В ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ: ФУНКЦІЇ ТА ЗМІСТОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Розглянуто семантику та локальні відміни хліба та тканини у контексті обрядової практики українців. Проведено паралелі з обрядовістю слов'янських народів.

Ключові слова: обряд, звичай, хліб, тканина, функція, семантика.

© Л. ГЕРУС, 2018

Місткими та інформативно наповненими формами вираження культурних, як загальнолюдських, так й специфічних етнічних цінностей та смислів, є предметні символи, які найчастіше виступають атрибутами обрядів життєвого та календарного циклу. У такий спосіб через предмети та дії з ними назовнішній світ набував осяжності та змістовності.

Потенційно невичерпну глибину культурних смислів, а, відповідно, і ритуально-символічних функцій предмету санкціонували певні народні уявлення, пов'язані з цим предметом. Етнографічні матеріали засвідчують, що народна уява була дуже багатою на творення різноманітних образно-асоціативних аналогій. До уваги, як правило, бралася зовнішня подібність, внутрішня структура, схожість дії, спорідненість назв. Саме ця домінанта лягла в основу функціонування предметної атрибутики в обрядовості.

Хліб і тканина з огляду тісного їх зв'язку з провідними формами господарювання є значущим фрагментом традиційної культури та суттєвим джерелом до її вивчення. Метою статті є показати особливості функціонування виразних атрибутів обрядовості українців хліба та тканини, які часто у межах конкретного обряду поєднуються; а також з'ясувати мотивацію застосування цих обрядових реалій. Актуальність, зокрема, з'ясування світоглядного та практичного значення хліба та тканини у часовому проміжку їх активного обрядового побутування робить можливим встановлення причин трансформації і згасання цієї традиції у наступні періоди. Зрештою доцільність вивчення обрядових реалій полягає у тому, як можемо використати досвід та знання про них у сучасному соціокультурному середовищі.

Поняття «обрядовий хліб» означає зерно та хлібні вироби зі злакових, які вживаються у їжу, а також продукт, приготований у регламентованих ритуалом умовах способом випікання із заквашеного або прісного тіста на основі борошна, часто із додаванням меду та інших приправ, що вирізняється специфічним пластичним оформленням. У традиційній культурі обрядовий хліб — об'єкт вшанування, атрибут заходів та дій, спрямованих на встановлення гармонійних стосунків між людиною і природою.

У народній ієрархії цінностей слов'ян хліб зайняв винятково високе місце, пов'язуючись і поняттями «життя», «благополуччя», «багатство». Хліб у житті слов'ян мав не тільки і навіть не так практичне, утилітарне (споживче), як ритуальне значення [26, с. 33]. Постійне використання хліба в харчо-

вому раціоні сформувало і ставлення до нього як до Божої благодаті. «Він (хліб. — Л. Г.), як зазначив митрополит Іларіон (Іван Огієнко), основа життя, Божий Дар, на нього кажуть «Святий хліб» [14, с. 62—63]. У народі вважалося, що людина отримує хліб від Бога й повинна споживати його як жертвовну їжу [2, с. 276].

«Спектр застосування тканин одягового, інтер'єрного й господарського призначення, — аргументовано констатує відома українська дослідниця ткацтва Олена Никорак, — не обмежується основними — утилітарними й естетичними функціями. Надзвичайно важливим є також ритуальне використання тканин (полотен, рушників, обрусів, ліжників, наміток, хусток, крайок та ін.) в обрядовій сфері, пов'язаній з народженням, життям і смертю людини, їх семіотичний статус і знакова роль у традиційній культурі українців, що зумовлено, передусім, первісною сакральною функцією» [19, с. 533].

У контексті календарної і родинної обрядовості українців поєднання хліба та тканини зумовлено їх зв'язком із провідною галуззю господарювання — рільництвом та процесом їхнього виготовлення, який передбачає послідовну трансформацію природного явища (рослини) у явище культури (хліб, полотно). Хліб і тканина є культурними символами, де опозиція природа — культура виражається у загальній формі природний / неосвоєний — штучний / освоєний, а також у специфічній формі: образ — ідея, тобто виріб як втілення землеробської праці, що в образно-знаковому вирішенні матеріалізує певні уявлення, ідею.

В українській хаті на застеленому скатертиною столі завжди лежав хліб. Іл. 1. Часто хліб загортали у меншу полотняну «пілку» (спеціально призначений для цього рушник) чи накривали одним кінцем скатертини [19, с. 545].

У світоглядних уявленнях українців та багатьох інших європейських народів стіл з давніх часів вважався «священним» центром житла «престолом Божим» [14, с. 126; 28, с. 166—167], стояв на почесному, «священному» в народній уяві місці — покуті під образами, й, очевидно, тому його обов'язково застеляли обрусом та тримали на ньому хліб і сіль, які є основою життя людини, символом родинного добробуту — «про нього (хліб. — Л. Г.) говорили завжди «хліб святий» [29, с. 161].

Іл. 1. Хліб з рушником на столі. 2000-ні р. Експозиція краєзнавчо-побутового музею с. Довгопілля. с. Довгопілля Путьського р-ну Чернівецької обл. Фото Людмили Герус

Іл. 2. Олена Кульчицька. Великодний стіл гуцулів. 1944—1953-ті рр.

Звичай застеляння стола чистим обрусом, на якому кладуть обрядові хліби та інші страви для урочистої родинної трапези, в українців зберігся донині й особливо виразно виявляється на Святий вечір напередодні Різдва Христового та на Великдень. Іл. 2. Іл. 3

Іл. 3. Паска на великодному столі. 2009 р. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото Олени Никорак

Іл. 4. Олена Никорак з великодним кошиком та «бесагами». Кінець 1960-х рр. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Архів Олени Никорак

Іл. 5. Перед освяченням (паски в «бесагах»). Кінець 1960-х рр. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Архів Олени Никорак

На Святий вечір обрядовий хліб «карачун» клали на стіл на застеленій скатертиною або рушником вівсяній соломі — «сніп обов'язково бил на столі, отава, скатерть і тогди кладуть керечун на сніп» (с. Пилипець, Подобовець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.) [11, с. 148]. Певні регламентовані обрядом дії виконувались при випіканні цього хліба: саджаючи «карачун» у піч газдиня одягала рукавиці та гуню хутром наверх (с. Нижній Синевир Міжгірського р-ну Закарпатської обл.) [11, с. 147].

На Святий вечір господиня або господар, несучи від печі на покуть горщик з основною обрядовою хлібною стравою — кутею, не брали його голими руками, а обгортала чистим рушником (Полісся — Овруцький р-н Житомирської обл., Поліський, Іванківський р-ни Київської обл.) [16, с. 200; 17, с. 204]. У середовищі свого побутування ці дії мотивували прагненням забезпечити достаток у родині.

У віруваннях українців апотропейними та продуктивними властивостями наділялася великодні скатертини, рушники, «бесаги», у яких освячувалась паска та інші страви. Іл. 4. Іл. 5. Іл. 6. Іл. 7. «Бесаги» зі свяченням розв'язували над головами дітей, приказуючи: «Аби сі вам розум так скоро розвезуваї, як сі бисаги скоро розвезуют сі» [20, с. 9]. Після того як з бесагів виймали паску, у них клали дитину — «Абис так росло скоро, як паска росте» (с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.) [20, с. 39].

Скатертини, рушники вішали в хаті для захисту від пожежі, удару блискавки та іншого стихійного лиха (Полісся — с. Люб'язь Любешівського р-ну Волинської обл.), щоб запобігти стихійному лиху зі скатертиною обходили довкола хати (Полісся — с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл.) [18, с. 154]. В уявленнях білорусів, якщо скатертину не прали, з роками її захисні якості посилювалися, а скатертину, у якій освячували паски сім років поспіль — «набувала здатності позбавити особу, яка нею витерлася, будь-якої біди» [30, с. 11].

Скатертину функціонувала у весільному обряді українців. Молода, коли перший раз заходила у хату молодого, приносила хліб («колачі», «струдні») та скатертину, якою накривала стіл під весільним деревцем поверх скатертини, застеленої свекрухою, та клала на неї хліб (Полісся, Поділля, Покуття, Гуцульщина) [1, с. 3; 19, с. 557; 5, с. 226; 27, с. 313]. В окремих регі-

онах України, зайшовши до хати, невістка теж застеляла принесеними зі собою рядном ліжко, а на кілок вішала рушник (Поділля) [5, с. 226]; однією «завескою» (узорнотканий рушник довжиною 5—6 метрів) прибирала ікону, яка була на стіні, однією — ікону, яку ніс хрещений, ще іншу — стелила під ноги (Полісся — Овруцький р-н Житомирської обл.) [8, с. 329]. Наведені обрядові дії українців викликають аналогії зі звичаєм литовців замінювати нареченою, вступивши у хату чоловіка, рушник, який висів на усталеному почесному місці хати, на принесений нею, а також розвішувати свої рушники на кілки (Записано Людмилою Герус 14.06.2018 р. у Музеї народного побуту Литви в с. Румшишкес Литовської Республіки від старшого співробітника музею Еріки Ненартавічюте). Подаровані нареченою вироби та їхнє застосування, очевидно, символізували приєднання її до нової сім'ї, новий соціальний статус заміжньої жінки та молоді господині, а їхня якість засвідчували її працелюбство, старанність та естетичний смак.

Стереотипні уявлення про стіл покритий скатертиною, хліб загорнутий у рушник, які сформувалися у традиційній культурі українців, відображають пов'язану з негативною оцінкою у народній культурі ознаки голий / непокритий тобто бідний, голодний. Водночас застелений скатертиною стіл та загорнутий у полотно, рушник чи скатертину хліб уявно нейтралізував непередбачувані збитки та демонстрував багатство, достаток. Рівно ж як застеляння стола та загортання хліба могло регламентуватися правилами етикету та гігієнічними пересторогами.

Хліб та сіль на вишитому рушнику — найвищий вияв приязні та гостинності. Так українці донині зустрічають дорогих та шанованих гостей.

Поєднання хліба і рушника характерне й для багатьох інших пов'язаних із життєвим циклом людини ситуацій. В українців під час сватання дівчина на знак згоди на заміжжя на хлібі (або мисці з житом) підносила старостам рушники і пов'язувала їх ними [21, с. 34; 5, с. 219; 3, с. 23, 28, 31, 3; 9, с. 231—232].

Із загорнутим у рушник чи хустину хлібом молоді запрошували на весілля. Іл. 8. Іл. 9. Подекуди рушником або хустиною обв'язували хліб чи «колач», у який встромляли «деревце» (вершок вічнозеленого або фруктового дерева, прибраного свіжими або засушеними ягодами калини, колосками збіжжя, пташиним (курячим) пір'ям, духмяними травами, бар-

Іл. 6. Микола Пимоненко. Пасхальна заутреня. 1891 р.

Іл. 7. Освячення пасок. 2007 р. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото Олени Никорак

Іл. 8. Хліб, загорнутий у хустку (молода із друзками під час запрошення на весілля). 1956 р. с. Тимченки Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. Архів галереї «Родовід»

вінком, квітами), «прапір» (букет з колосків збіжжя, трав та квітів, дзвіночки, хустини, що прив'язані до витесаного древка). Іл. 10.

Іл. 9. Хліб, загорнутий у хустку (молода із друзками під час запрошення на весілля). 1999 р. с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Фото Олени Никорак

Іл. 10. «Нанашко» (хресний тато) з «прапором», встромленим у покладені один на одного та загорнуті у хустину «колачі». 1950-ті рр. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Архів Олени Никорак

Основний весільний хліб — коровай на рушнику функціонує у весільній обрядовості під час благословення батьками молодих на шлюб, зустрічі молодих після шлюбу, переїзду в дім молодого, а також виносу і ділення короваю. Рушник виразно виявляється в обрядових діях, пов'язаних з приготуванням короваю. Перед тим, як пекти («радити») коровай,

за рушник вводили молодого до хати [3, с. 49]. Коровайниці зв'язували до купи рушником, щоб всю роботу вони виконували гуртом, що мало сприяти щастю, добробуту й родинній згоді майбутнього подружжя [3, с. 52].

Випечений коровай, перед тим, як класти на стіл, обгортали рушником. Іл. 11. Іл. 10. Коровай клали на застелене скатертиною віко хлібної діжі (Холмщина та Підляшшя) [6, с. 292].

Наприкінці ХІХ ст., а подекуди і тепер, побутує звичай «благословення молодих»: перед виряджанням молодих до церкви для вінчання староста садив усю рідню на довгу лавку, покривав їм коліна сувоєм полотна або довгим рушником, клав кожному на коліна хліб та просив благословення (Бойківщина, буковинська частина Гуцульщини). Донині простежуються локальні відмінності цього звичаю: хліб кладуть на коліна батькам і хрещеним, які благословляють молодих (Львівщина) [19, с. 555].

До початку ХХІ ст. зберігся звичай зустрічі батьками молодого шлюбної пари біля порога своєї хати з хлібом та сіллю на рушнику: мати молодого клала їм полотно під ноги і вистеляла ним дорогу аж до столу, староста просив у батьків «благословенства» для молодят, після чого молодий вів свою дружину за руку по простеленому полотні за стіл. Після цього полотно швидко звивали, щоби ніхто, окрім молодої, не став на нього (Західне Поділля, Покуття) [19, с. 556—557; 21, с. 34]. Подібно зустрічали молодят й у інших регіонах України, подекуди у супроводі пісні: «Вийди, мамко, з щирим серцем та й простели полотенеце, Та й від стола до порога, щоб щаслива нам дорога» (буковинська частина Гуцульщини) [19, с. 557].

Аналогії цьому звичаю щодо прогнозування майбутнього простежуються в обрядовій дії «миття карачуна» на Новий рік (рідше перед Святою вечерею або після, іноді опівночі, на другий день Різдва Христового, Водохреща) у річці, потоці чи криниці, де «карачун» занурювали або обливали водою, інколи змочували рукою у трьох місцях та витирали рушником. Повернувшись до хати, хліб котили по застеленій полотном долівці від порога до столу й спостерігали на який бік він падав — «Кідь впав, як у печці був, як ріс, то всьо добре на вражай буде, піде добрий новий рік, а іншим боком переверне — шось мало пошкодить худобі або людям» (с. По-

добоведь Міжгірського р-ну Закарпатської обл.) [11, с. 148—149]. Подібні дії проводили з обрядовим хлібом «василь»; у хаті тричі котили хліб від порога до стола з побажанням: «Аби так брикала наша худоба і коні, як сей хліб нині» й так само примічали, на який бік він упаде (північно-західна частина Гуцульщини) [11, с. 149].

В обрядовості родинного циклу в українців хліб у поєднанні з тканиною, найчастіше, рушник, хустка, полотно були загальнопоширеним дарунком: повитусі від породіллі, від запрошених на хрестини гостей; ними взаємно обмінювалися хрещені та рідні батьки новонародженої дитини [19, с. 549; 27, с. 305; 4, с. 214].

Хліб і ткани вироби в похоронній та поминальній обрядовості українців виконували функцію пожертви. Поширеним був звичай покривати віко труни полотном, веретою, ліжником (у заможних родинах гуцулів), зверху на які клали хліб («колач»); після похорону їх віддавали священникові — за упокій душі померлого (Гуцульщина, Холмщина та Підляшшя) [19, с. 565—566; 6, с. 301—302].

Хліб зі свічкою та хустку, які ставили на домовину, віддають теслі «за хату для померлого» [27, с. 315].

Хліб («колач») і рушник, як «поману» за небіжчика, отримують гробарі, які копали могилу (південно-західна частина Волині — Романівський р-н Житомирської обл., Буковинська Гуцульщина) [1, с. 5; 15, с. 357].

Локальні вияви жертви («помана», «за прости біг») у пам'ять про померлого мала у поховальних звичаях гуцулів. Її складали, як зазначила О. Никорак, комплект («р'яд убрані») або окремі компоненти одягу, інтер'єрні тканини (ліжник, верету, обрус), які поєднувалися з хлібом («колачами»). Навіть худобу (теля, ягня, лоша) чи птицю (курку), як жертву за упокій душі, дарували разом з хлібом та стрічкою, рушником, хустинкою або мотузкою, які зав'язували на шиї тварини чи птиці. Мотивацією цих дій, як й в інших регіонах України, є залишки архаїчних уявлень про те, що голими руками не можна ні дарувати, ні продавати худобу, «аби добробут не пішов з газдівства» [19, с. 566—567].

На Гуцульщині при переході похоронної процесії через першу воду (річку, потічок) хтось із родини одному з учасників похорону давав за душу по-

Іл. 11. Коровай, обв'язаний королевецьким рушником. Експозиція Національного музею народної архітектури та побуту України (хата зі с. Бобрівник Зіньківського р-ну Полтавської обл., кінець XIX ст.). Фото Миколи Семинога

Іл. 12. Коровай, обгорнутий рушником. Початок 2000-х рр. Експозиція Національного музею народної архітектури та побуту України (Київська обл.). Фото Людмили Герус

мерлого «водичку» — посудину з водою (обкладену ззовні цукерками, печивом, яблуками тощо), хліб або «колач» і рушник, якщо померлим був чоловік, хустку, якщо жінка (с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) [19, с. 567]. Іл. 13.

У поминальній обрядовості гуцулів дотепер побутує звичай «давати миску задушну за прости біг» комусь із членів родини, близьким друзям —. По-

Іл. 13. «Водичка» («колач», хустка, дзбанок з водою). 2003 р. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото Олени Никорак

Іл. 14. «Миска задушна». 2004 р. с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Фото Олени Никорак

жертву складають, загорнуті в хустку нова миска з крупою, цукром чи іншими продуктами, три покладені один на одного «колачі», «будз» чи кусок сала (в останні десятиліття — коробка цукерок або печива) та одна або три свічки [19, с. 569]. Іл. 14.

Хліб та домоткані вироби — полотно, скатертина, рушник функціонували у господарських, переважно, хліборобських звичаях українців: під час

«зажинків» та «обжинків» на поле несли загорнутий у рушник або скатертину хліб та сіль, та клали його на землю (Полісся — Народицький, Овруцький р-н Житомирської обл.; Холмщина і Підляшшя) [17, с. 193—195; 22, с. 264]; після чого молилися Богу, зажинали три жменьки, які складали навхрест (Полісся — Овруцький р-н Житомирської обл.); хліб «зажинач» на полі не споживали, його разом з першим нажатим снопом несли до хати [17, с. 195]. Перед початком сіви і при першому вигоні худоби на пасовище через випечений на Середохрестя та спеціально збережений хлібний «хрестик», який клали на «свячону» (призначену для освячення паски) скатерку або рушник, мали переступити воли: якщо воли переступили «хрестик», вважалося, що господарський рік буде вдалим (Полісся — с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.) [10, с. 571; 12, с. 23—26]. На Юрія йшли у поле із загорнутим у рушник «хлібцем», який клали на край ниви та спостерігали з іншого її краю; якщо «хлібця» не видно у сходах пшениці чи інших злаків, то буде добрий врожай (Полісся — с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.) [10, с. 571].

Значну роль хліб і тканина відігравали в обрядах, пов'язаних з важливими для життєдіяльності галузями традиційно-побутової культури українців, зокрема, виразно їх використання виявляється у будівельній обрядовості. При пошуку місця для зведення дому скатертину з хлібом залишали на ніч на землі; якщо зранку хліб залишався цілим, то на цьому місці можна будувати — життя у хаті буде ситим, ніколи не переведеться хліб (Полісся) [1, с. 5]. При закладанні підвалин будівлі в центрі або з південного боку майбутнього житла на застелений рушником стілець клали хрест, хліб, сіль (Поділля) [13, с. 245]. Окрайчик хліба, загорнутий в шматок нового лляного полотна чи рушник клали у підмурок; хліб і сіль в новому лляному рушнику — на зв'язаних підвалинах, на місці майбутнього покутя (Полісся — Поліській, Іванівський р-ни Київської обл.) [23, с. 91—93]. У покуть підвалин (або в кожен з чотирьох кутів) клали хліб та інші предмети, загорнуті в хустину — «щоб не голий» (Полісся — с. Горинь Малинського р-ну Житомирської обл.). Іноді замість зерна і хліба на «закладщину» використовували «проскурку» (Полісся — с. Ганнівка Народицького р-ну Житомирської обл.) [24, с. 102—103].

На завершення «закладщини» господарі клали на кожен кут зв'язаних підвалин хліб і сіль, загорнуті у вишитий рушник або вовняну хустину, які призначалися для майстра (Полісся — Житомирська обл.) [24, 104] — «бо голий хліб гріх давати» [24, 101; 25, 167].

Локальний вияв мав звичай: «перед закладщиною хазяйка приносила хліб на рушнику, і він лежав, поки не закладуть; потім його несли в хату, і кожен [...] його їв по шматку» (Полісся — с. Макалевиці Радомишльського р-ну Житомирської обл.) [24, с. 104]. Гости́на, яку влаштовували у багатьох регіонах України з нагоди «закладщини», відбувалася всередині «защеплених» підвалин; на покуть клали ікону з рушником, ставили на долівку стіл і святкували (Полісся — с. Великі Міньки Народицького р-ну Житомирської обл.). На неї не годилося приходити з порожніми руками — «щоб був достаток у хаті». Серед дарунків обов'язковими були хліб і сіль, загорнуті в рушник або хустку (Полісся — Поліській, Іванівський р-ни Київської обл.) [23, с. 95], хліб у білому рушнику і сіль (Полісся — села Великі Міньки, Скурати, Чоповичі Житомирської обл.), хліб у хустці (Полісся — с. Вишневиці Радомишльського р-ну Житомирської обл.) [24, с. 105].

Аналогічно після зведення хати — встановлення «вільця» майстрові, окрім плати, давали дарунок: хліб, сіль та хустку [13, с. 246]; загорнуті у рушник хліб і сорочку [24, с. 120; 25, с. 287].

При поселенні в нову хату після священника, який освячував житло, першим заходив батько з іконою, хлібом і сіллю на рушнику, за ним мати. Вони благословляли молодих господарів, діти бралися за кінці рушника і батьки вводили їх у хату, де батько ще раз благословляв дітей на щасливе життя в новій хаті і передавав хліб з рушником молодому господареві (Поділля) [13, с. 246—247]. Запрошені на новосілля — «входщину» гості дотримувалися звичаю дарувати хліб-сіль, загорнуті в рушник або шматок полотна — «щоб не був голим», тобто у домі був достаток [24, с. 123; 25, с. 365].

На захист оселі та достатку, благополуччя, здоров'я її мешканців спрямовувалися звичаї календарного циклу свят: обхід з хлібом-сіллю та скатертиною довкола хати у Чистий Четвер: господиня мила хлібну діжу, обгортала її чистим «настольником», обв'язувала червоною стрічкою, зверху кла-

ла хліб та сіль, поверталася обличчям до схід сонця, молилася і при його появі тричі обходила з діжею навколо хати (Полісся), що, імовірно, символізувало створення непрохідної межі між полярними семантичними сферами «свого» і «чужого» [1, с. 7].

Обрядове застосування хліба і тканини пов'язане із наданням їм, як основним засобам забезпечення життєдіяльності людини, сакрального статусу. Ця традиція започаткована у давніх релігійних культурах — хліб і тканина прирівнювалися до жертви. З часом вона широко виявляється у культурі народів, для яких рільництво, відповідно до природно-географічних й соціально-економічних умов, стало провідною галуззю господарювання.

В обрядовості українців тканина і хліб, становлячи суттєвий компонент світоглядних уявлень, виявляються як один з найважливіших, невід'ємних атрибутів, наділених особливим функціонально-смісловим значенням. Розглянуті факти засвідчують, що використання тканини та виробів з неї у звичаєво-обрядовій сфері українців носило не стільки раціонально-практичний, скільки символічно-магічний характер. Виконуючи важливі інформативні та адаптивно-комунікативні функції в культурі, розглянуті предметні символи — хліб і тканини — відтворювали певні норми людської поведінки, відображали певну систему цінностей, виявляли основні світоглядні концепції носіїв традиції. Отже, обрядові функції цих предметних символів дають можливість розкрити певні принципи кодування явищ дійсності, способи надання знаковості обрядовим реаліям.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 338. — Зош. 1. — С. 15.
2. Байбурин А.К. Послесловие. Николай Федорович Сумцов и его работы в области обрядовой символики / А.К. Байбурин, В.З. Фрадкин // Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. — Москва, 1996. — 294 с.
3. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. Історико-етнографічне дослідження / В.К. Борисенко. — Київ, 1988. — 192 с. : іл.
4. Борисенко В.К. Родильні звичаї та обряди / В.К. Борисенко // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, 1994. — С. 211—217.
5. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди / В.К. Борисенко // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, 1994. — С. 217—228.

6. Борисенко В.К. Обряди життєвого циклу людини / Валентина Борисенко // *Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження*. — Київ, 1997. — С. 280—309.
7. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.) / Олена Боряк. — Київ, 1997. — 190 с.
8. Булгакова Л. Поліський рушник XX ст. / Людмила Булгакова // *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. — Львів, 1999. — Вип. 2: Овруччина. 1995. — С. 329—340.
9. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні / Хведір Вовк // *Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології*. — Київ, 1995. — С. 219—323.
10. Галайчук В. «Взаємини» людини та домовика у віруваннях українців Полісся / Володимир Галайчук // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. — Львів, 2003. — Вип. 38. — С. 568—584.
11. Герус Л.М. Обрядовий хліб «карачун» (взаємозв'язок символіки та пластичного трактування форми) / Л.М. Герус // *Lemkowie, Wojkowie, Rusini — historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. — Zielona Góra; Słupsk: Drukarnia wydawnictwo «Druk-ar», 2009. — Т. II. — С. 145—150.
12. Герус Л.М. Український обрядовий хліб «крести»: пластика, семантика, функції / Л.М. Герус // *Збірник докладаў і тезісаў VI Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў» (Мінск, Беларусь, 19—20 лістапада 2015)* / гал. ред. А.І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. — Мінск: Права і эканоміка, 2016. — С. 23—26.
13. Гребінь І.Ф. Обряди, пов'язані з будівництвом сільського житла / І.Ф. Гребінь // *Поділля: Історико-етнографічне дослідження*. — Київ, 1994. — С. 243—250.
14. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. — Київ, 1992. — 424 с.
15. Кожоляно Г.К. Етнографія Буковини / Г.К. Кожоляно. — Чернівці, 2001. — Т. 2. — 424 с.
16. Кутельмах К.М. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // *Полісся України*. — Львів, 1997. — Вип. 1. Київське Полісся. 1994. — С. 172—203.
17. Кутельмах К.М. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // *Полісся України*. — Львів, 1999. — Вип. 2. Овруччина. 1995. — С. 191—210.
18. Левкиевская Е.Е. Славянський оберег. Семантика и структура / Е.Е. Левкиевская. — Москва, 2002. — 336 с.
19. Никорак О.І. Українська народна тканина XIX—XX ст.: типологія, локалізація, художні особливості / Олена Никорак. — Львів, 2004. — Ч. I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). — 584 с. : іл.
20. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907—10 р[оках] в Зеленці, Надвірнянського пов[іту] народ[ний] учитель / Антін Онищук // *Матеріали до українсько-руської етнології*. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 1—61.
21. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті / М. Паньків // *Етнос і культура*. — 2003. — № 1. — С. 32—37.
22. Рижик Є. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя / Є. Рижик // *Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження*. — Київ, 1997. — С. 251—269.
23. Сілецький Р. «Закладщина» хати на Поліссі: Обрядово-звичаєвий аспект / Роман Сілецький // *Полісся України*. — Львів, 1997. — Вип. 1. Київське Полісся. 1994. — С. 83—96.
24. Сілецький Р.Б. Звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом / Роман Сілецький // *Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження*. — Львів, 2003. — Вип. 3. У межиріччя Ужа і Тетерева. 1996. — С. 95—124.
25. Сілецький Р.Б. Традиційна будівельна обрядовість українців / Роман Сілецький. — Львів, 2011. — 428 с. : іл.
26. Сумцов Н.Ф. Хліб в обрядах и песнях / Н.Ф. Сумцов. — Харьков, 1885. — 140 с.
27. Сявавко Є.І. Сімейна обрядовість / Є.І. Сявавко // *Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження*. — Київ, 1987. — С. 302—319.
28. Топорков А.Л. Стол / А.Л. Топорков // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н.И. Толстого* : в 5 т. — Москва, 2012. — Т. 5 (С—Я). — С. 165—170.
29. Щербаківський В. Українське народне мистецтво. Орнаментация української хати / Вадим Щербаківський // *Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / упоряд., вст. ст. В. Ульяновського; додатки П. Герчанівської, В. Ульяновського*. — Київ, 1995. — С. 149—180.
30. Ясинская М.В. Скатерть / М.В. Ясинская // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н.И. Толстого* : в 5 т. — Москва, 2012. — Т. 5 (С—Я). — С. 8—12.

REFERENCES

- Archive of the IN NANU* (Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine). F. 1. Op. 2. Od. zb. 338. Zosh. 1 [in Ukrainian].
- Bajburin, A.K., & Fradkin, V.Z. (1996). Posleslovie. Nikolaj Fedorovich Sumcov i ego raboty v oblasti obrjadovoj simboliki. In Sumcov, N.F. *Simvolika slavjanskikh obrjadov: Izbrannye trudy*. Moskva [in Russian].

- Borysenko, V.K. (1988). *Vesil'ni zvychai ta obriady na Ukraini. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Borysenko, V.K. (1994). *Rodyl'ni zvychai ta obriady. In Podillia: Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Borysenko, V.K. (1997). *Obriady zhyttievoho tsykladu liudyny. In Kholmschyna i Pidliashshia. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Boriak, O. (1997). *Tkatstvo v obriadakh ta viruvanniakh ukrainsiv (seredyna XIX — pochatok XX st.)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bulhakova, L. (1999). *Polis'kyj rushnyk XX st. In Polissia Ukrainy: materialy istoryko-etnohrafichnoho doslidzhennia (Vol. 2, pp. 329—340)*. L'viv [in Ukrainian].
- Vovk, Khv. (1995). *Shliubnyj rytual ta obriady na Ukraini. In Vovk, Khv. Studii z ukrains'koi etnohrafii ta antropologii (pp. 219—323)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Halajchuk, V. (2003). «Vzaiemny» liudyny ta domovyka u viruvanniakh ukrainsiv Polissia. *Visnyk Lvivs'koho universytetu. Serii istorychna*, 38, 568—584 [in Ukrainian].
- Herus, L.M. (2009). *Obriadovyj khlib «karachun» (vzaiemov'iazok symboliky ta plastychnoho traktuvannia formy)*. In *Lemkowie, Bojkowie, Rusini — historia, wspolczesnosc, kultura materialna i duchowa (Vol. II)*. Zielona Góra; Slupsk: Drukarnia wydawnictwo «Druk-ar» [in Ukrainian].
- Gerus, L.M. (2016). *Ukrainskij obrjadovyj hleb «kresty»: plastika, semantika, funkcii*. In A.I., Lakotka (Ed.), *Zbornik dakladaŭ i tjezisaŭ VI Mizhnarodnaj navukova-praktychnaj kanferencyi «Tradycyi i suchasny stan kul'tury i mastactvaŭ»*. Minsk: Prava i ekanomika [in Russian].
- Hrebin', I.F. (1994). *Obriady, pov'iazani z budivnytstvom sil's'koho zhytla. In Podillia: Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ilarion, mytropolyt. (1992). *Dokhrystyjans'ki viruvannia ukrains'koho narodu*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kozholianko, H.K. (2001). *Etnohrafia Bukovyny (Vol. 2)*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K.M. (1997). *Pomynal'ni motyvy v kalendarnij obriadovosti polischukiv. In Polissia Ukrainy (Vol. 1, pp. 172—203)*. L'viv [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K.M. (1999). *Ahrarni motyvy v kalendarnij obriadovosti polischukiv. Polissia Ukrainy. (Vol. 2, pp. 191—210)*. L'viv [in Ukrainian].
- Levkievskaja, E.E. (2002). *Slavjanskij obereg. Semantika i struktura*. Moskva [in Russian].
- Onyshchuk, A. (1912). *Narodnyi kaliendar. Zvychai y viruvannia pryviazani do poodynokyx dniv u rotsi, zapysav u 1907—10 r[okakh] v Zelentsy, Nadvirnianskoho pov[itu] narod[ny] uchytel. In Materyialy do ukrainsko-ruskoj etnologiii (Vol. XV)*. L'viv [in Ukrainian].
- Nykorak, O. I. (2004). *Ukrains'ka narodna tkanyna XIX — XX st.: tytolohiia, lokalizatsiia, khudozhni osoblyvosti. Ch. I. Inter'ierni tkanyny (za materialamy zakhidnykh oblastej Ukrainy)*. L'viv [in Ukrainian].
- Pan'kiv, M. (2003). *Suchasni tradytsijni obriady na Pokutti. Etnos i kul'tura*, 1, 32—37 [in Ukrainian].
- Ryzhyk, Ye. (1997). *Kalendarni obriady ukrainsiv Kholmschyny i Pidliashshia. In Kholmschyna i Pidliashshia. Istoryko — etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Silets'kyj, R. (1997). «Zakladschyna» khaty na Polissi: *Obriadovo-zvychaievij aspekt. In Polissia Ukrainy (Vol. 1, pp. 83—96)*. L'viv [in Ukrainian].
- Silets'kyj, R.B. (2003). *Zvychai ta obriady, pov'iazani z budivnytstvom. In Polissia Ukrainy. Materialy istoryko-etnohrafichnoho doslidzhennia (Vol. 3, 95—124)*. L'viv [in Ukrainian].
- Silets'kyj, R.B. (2011). *Tradytsijna budivel'na obriadovist' ukrainsiv*. L'viv [in Ukrainian].
- Sumcov, N.F. (1885). *Hleb v obrjadah i pesnjah*. Har'kov [in Ukrainian].
- Siavavko, Ye.I. (1987). *Simejna obriadovist'. In Hutsul'schyna: Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*. Kyiv [in Ukrainian].
- Toporkov, A.L. (2012). *Stol. In N.I., Tolstoj (Ed.), Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvisticheskij slovar' (Vol. 5 (S—Ja), pp. 165—170)*. Moskva [in Russian].
- Scherbakiv'skyj, V. (1995). *Ukrains'ke narodne mystetstvo. Ornamentatsiia ukrains'koi khaty. In Scherbakiv'skyj, V., V., I'ianov'skyj (Ed.), Ukrains'ke mystetstvo: Vybrani neopublikovani pratsi*. Kyiv [in Ukrainian].
- Jasinskaja, M.V. (2012). *Skatert'. In N.I., Tolstoj (Ed.), Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvisticheskij slovar' (Vol. 5 (S—Ja), pp. 8—12)*. Moskva [in Russian].

Liudmyla Herus

BREAD AND CLOTH IN UKRAINIAN RITUALITY: FUNCTIONS AND SEMANTICS

The semantics and functions of bread and cloth in the context of ritual practices of Ukrainians are considered. Parallels with Slavic nations are outlined.

Keywords: ritual, custom, bread, cloth, function, semantics.

Людмила Герус

ХЛЕБ И ТКАНЬ В ОБРЯДНОСТИ УКРАИНЦЕВ: ФУНКЦИИ И СМЫСЛОВОЕ НАПОЛНЕНИЕ

Рассмотрено семантику и локальные особенности хлеба и ткани в обрядовой практике украинцев. Проведено параллели с обрядностью славянских народов.

Ключевые слова: обряд, обычай, хлеб, ткань, функция, семантика.